

A SZERVES-DIALEKTIKUS NYELVELMÉLET

Ladányi Mária

ELTE BTK

Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

(Eredeti megjelenés: *Palimpszeszt* 1997/3. (március–április))

Az alábbi tanulmány egy sajátos magyar nyelvészeti irány, az ún. szerves nyelvelmélet vagy szerves rendszer rövid bemutatására vállalkozik. Ezt az elméletet Zsilka János professzor dolgozta ki az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékén, ahol vezetésével 1981-től "Nyelvi mozgásformák dialektikája" néven egy kutatócsoport is működik ebben az elméleti keretben.

Sajnos, az elmélet külföldön kevésbé ismert, és egyelőre Magyarországon is csak a tanszék munkatársai és az általános és alkalmazott nyelvészet szak néhány hallgatója végez kutatásokat ennek az elméletnek az alapján, annak ellenére, hogy a teória számos ponton mutat hasonlóságot a kognitív nyelvészet langackeri ágával (vö. Langacker 1987, 1991a, 1991b) és más, a kognitív nyelvészeti felfogáshoz közel álló elképzelésekkel (Lakoff - Johnson 1980, Lakoff - Turner 1984, Paprotté - Dirven 1985, Lakoff 1987, Rudzka-Ostyn 1988, Taylor 1989, stb.) főként a szemantika és a metaforizációs folyamatok középpontba állítása terén. Mindenesetre ma, a világ nyelvészetében mutatkozó tendenciákat tekintetbe véve (a kognitív nyelvtan előretörése mellett újabban a generatív grammatika 90-es évekbeli változata, a minimalista program is szemantikai kérdések felé fordul - I. G. Webelhuth 1995) különösen aktuálisnak tűnik, hogy megismerkedjünk egy olyan eredeti magyar nyelvelmélettel, amely az utóbbi 25-30 évben a hazai elméleti nyelvészetben alternatív megközelítésmódot jelentett a formális, szintaxisközpontú, logikai szemléletű generatív grammatika felfogásához képest.

Természetesen ez a tanulmány nem vállalkozhat a szerves-dialektikus nyelvelmélet teljes és részletes bemutatására. Az elmélet és elemzési módszer teljességéből csak azokat az alapelveket, lényegi fogalmakat, ill. meghatározásokat emelem ki, amelyek saját kutatási anyagaim szempontjából számomra döntőek voltak.[1] A fentiekből fakad, hogy az elmélet bemutatása olyan interpretáció, amely a saját értelmezésemet tükrözi. A szerves-dialektikus nyelvelmélet a maga teljességében és részletességében kidolgozójának, Zsilka János professzornak a műveiből ismerhető meg (a fontosabb munkák listáját l. az irodalomjegyzékben).

*

1. A szerves-dialektikus nyelvelmélet általános jellemzése

1.1. Szinkrónia és rendszerszerűség

F. de Saussure munkásságát [2] követően a nyelvészetben egyértelművé vált a rendszerszerű vizsgálatok jelentősége. A nyelv és a beszéd szétválasztásával a nyelv rendszere került a figyelem középpontjába. Saussure nézetei szerint a rendszerszerűség csak a szinkróniában érvényesül: a nyelv az egyidejűleg létező elemek rendszere. Ennek megfelelően a grammatika az ő felfogásában azonos a szinkrón nyelvi leírással (történeti grammatika szerinte nincs, csak diakronikus nyelvészetről beszélhetünk). A szerves-dialektikus nyelvelmélet a modern nyelvészetre jellemző módon a rendszerszerű szinkrón nyelvi vizsgálatok elsőbbségét vallja a történeti megközelítésmóddal szemben.

1.2. Szinkrónia és diakrónia sajátos viszonya

Saussure a nyelvi állapotot statikusnak tekintette, a saussure-i szinkrón nyelvészet egyben statikus nyelvészet (szemben az evolutív történeti nyelvészettel). A Saussure-t követő strukturális iskolák e tekintetben nagyrészt ugyanezt a nézetet képviselik (l. pl. az amerikai deskriptív leírás "elem és elrendezés"-modelljét [3]).

A strukturalista irányzatot felváltó generatív grammatika modelljében [4] a nyelv nem egyszerűen jelek statikus viszonyainak rendszere, hanem nyelvi folyamatokat megragadó szabályrendszer. A generatív grammatika alapmodelljében a szinkrón és a történeti folyamatok azonban egymástól élesen elkülönülnek, nem hozhatók kapcsolatba, mivel a generatív grammatikán belüli törekvéseket a történeti szempont érvényesítésére nem integrálták az alapmodellbe.

A szerves-dialektikus elméletben szinkrónia és diakrónia sajátos viszonyban van egymással: a szinkrón rendszer nem statikus, mozgásokkal van tele - ezek a mozgások pedig (az elmélet egy alapvető hipotézise szerint) a történeti változások törvényszerűségeinek felelnek meg, a "szinkrón összefüggések történeti alapokon nyugszanak" [5]. Így a nyelv szinkrón rendszerbeli összefüggéseiből következtetéseket vonhatunk le a nyelv történeti változásainak törvényszerűségeivel kapcsolatban is. Az elmélet szinkrónia és diakrónia egységét vallja a nyelvben.

1.3. A nyelv szerves rendszere

Az elmélet megnevezésekor a szerves-dialektikus kettős jellemzőt adtuk meg, de egyelőre magyarázat nélkül. E két jelző annyira jellegzetesen ragadja meg a nyelvelmélet jellemzőit, mint Chomsky esetében a "transzformációs generatív grammatika" terminus az 1965-ös változatban [6].

A szerves jelző arra utal, hogy az elmélet keretében történő nyelvi elemzés

- (1) a nyelvi formák rendszerét,
- (2) a nyelvi jelentések rendszerét,
- (3) az elemek paradigmatis rendszerét (az esetrendszer)

úgy bontja ki, hogy mindegyik területen egymásra épülő, egyre általánosabb szinteket tár fel a nyelvi anyag vizsgálatán át (ennek pragmatikus aspektusát is bemutatja, hogy ti. a nyelv az általánosság egyre magasabb szintjén a valóság egyre tágabb összefüggéseit képes ábrázolni egy szerkezetben).

1.4. Dialektika: az ellentétek egysége a nyelvben

Az elmélet a nyelv működése döntő aspektusának tartja az ellentétek egységét: kettős mozgásokat tár fel a konkrétól az általánosig és megfordítva. Az elmélet fontos alapelve a megszüntetve megőrzés elve is (l. a 2.6. pontban).

A dialektikus szemlélet nem egyedi a modern nyelvtudományban. Legújabbban a természetes nyelvelméleten belül mutattak rá egyrészt a természetes nyelveknek azon tulajdonságaira, amelyek nem írhatók le kielégítően a zárt rendszerekre vonatkozó elvek (1/ a pontos különbségtétel elve, 2/ a megjósolhatóság elve, 3/ a determináltság elve) alapján, másrészt az ún. rendszerfüggetlen természetességi elvek (1/ egységesség és áttetszőség, 2/ szerkezeti ikonicitás, 3/ fonetikai ikonicitás) és a rendszerfüggő elvek (1/ rendszer-kongruitás, 2/ osztálystabilitás) egymással való szembekerülésére - a nyelv ezen ellentmondásos természetét Mayerthaler a matematikai katasztrófa-elméleti modellekkel hozza összefüggésbe, Wurzel és Dressler szerint azonban ezt a hegeli-marxi dialektika tézis-antitézis felfogásával lehet összehasonlítani. [7]

1.5. Nem formális nyelvi leírás

Ez a jellemző szinte törvényszerűen következik az előzőkből: míg a formális leírás, a formalizált nyelvelméletek kitűnően megragadhatják a természetes nyelvek bizonyos általános vonásait, a részletek gazdagsága, a tények egymásra és egymásba épülése (főleg ami a szemantikát illeti) nem igazán formalizálható; főként nem ragadható meg formálisan az ellentétek egysége (vö.: a szimbolikus logikában $p \& \sim p$ nem lehet igaz állítás).

Ez a megközelítésmód nagyon is aktuálisnak mondható a nyelvtudományban, mivel az utóbbi években sorra jelennek meg olyan munkák, amelyek a formális nyelvészettel szemben, illetve a formális nyelvészet mellett a nem formális leírást (is) elfogadják (pl. a kognitív nyelvtan, a prototípus-szemantika, részben a természetes morfológia [8]). (A kognitív nyelvtan egyéb jellemzői szintén párhuzamba állíthatók a szerves-dialektikus nyelvelmélet felfogásával.[9])

1.6. A grammatika egysége

Az 1.5.-ben említett kognitív nyelvtan felfogásához hasonlóan a szerves-dialektikus nyelvi leírás sem modulszerűen, egymástól függetlenül kezeli a tágabb értelemben felfogott grammatika (a jelszintek: morfológia, szintaxis, szemantika - szembeállítva a nem jelekkel dolgozó fonetikával, ill. fonológiával [10]) részeit, hanem a szintaxis (ill. ehhez kapcsolódóan a - főként inflexiós - morfológia: esetrendszer) és a szemantika egységét vallja.

1.7. A középpontban: a szemantika

Az elmélet középpontjában álló szemantika hasznosítja a XIX., ill. XX. században kidolgozott jelentéstanok eredményeit [a jelentések - történeti és logikai - levezethetősége (Reisig 1839); a jelentések elemekre bonthatósága, az uzuális és okkasionális jelentés viszonya (H. Paul 1880); a jelentés és a fogalom kettéválasztása (Saussure 1916); a kontextus szerepe a jelentésváltozásban (Sperber 1914); mezőelméletek: a jelentésimplikációk (Porzig 1934, Jolles 1934), a jelentések hierarchiája (J. Trier 1934), a szerkezet és a jelentés összefüggése - az elemi mezőkben (Porzig 1934); komponenciális jelentéselemzés (Katz-Fodor 1963); a jelentés közvetlen és imaginárius síkja (Schmidt 1963)]. (Az említett szerzők gondolatainak az elméletre gyakorolt hatásáról, ill. felhasználásáról részletesebben lásd a Zsilka-művek bevezetőit).

A szerves-dialektikus nyelvelmélet a jelentés három szintjét különbözteti meg (tulajdonképpen, metaforikus és hipotetikus jelentés - ezekről részletesebben l. a 2. pontot). A jelentések elemzése egyfajta komponenciális megközelítés keretében zajlik: a jelentések mozzanatokra bonthatók, de a mozzanatok nem előre definiáltak és változatlanok, ill. nem egy rögzített, véges elemkészlet tagjai.

A mozzanatok első megközelítése: a tulajdonképpeni jelentés körüljárása. A jelentésben valóban szerepet játszó mozzanatok azonban voltaképpen a metaforikus jelentés szintjén válnak nyilvánvalókká; a metaforizáció során a mozzanatok tartalma is módosulhat, s a módosult mozzanatok alapján a tulajdonképpeni jelentés is újraértelmeződhet. Így a kiinduló mozzanatok az elemzés során (esetleg több ízben is) újradefiniálódhatnak - a dialektika, a kettős mozgások elve (erről bővebben l. a 2.4. pontot) még az "elemkészlet" (ezt a szót csak nagyon feltételesen használhatjuk itt) esetében is érvényesül.

A mozzanatok nem elvont logikai kategóriáknak felelnek meg, hanem olyan általánosítások, amelyek a lexikai jelentésekre épülnek - következésképpen a felvett mozzanatok közötti határok nem pontosan jelölhetők ki, s maguk a mozzanatok sem definiálhatók teljes precizitással - azzal összefüggésben, hogy ez a jelentéselmélet az ember mindennapi gondolkodását/tudatát tükrözi [11].

1.8. A mögöttes összefüggések szerepe

Az elmélet mind a jelentésrendszer, mind a szintaktikai rendszer, mind a forma- (ill. eset)rendszer esetében hangsúlyozza a mögöttes, közvetlenül meg nem jelenő összefüggések szerepét a lineáris (saussure-i értelemben vett szintagmatikus) sorok közvetlenül adott viszonyai mellett.

A jelentésrendszerben a közvetlenül adott: a tulajdonképpeni jelentés és a metaforikus jelentések; közvetlenül meg nem jelenő összefüggések: maga a jelentésintegráció, a hipotetikus jelentés és mozzanatai, többek között azok az elvont, ill. általános mozzanatok, amelyeknek jelentéstere szerepet játszik az adott jelentésű ige szintaktikai szerkezeteinek létrejöttében (részletesebben 1. a 2. pontban).

A szintaktikai rendszerben a konkrét mondatok közvetlen lineáris sorai mögött a mondatformák rendszere munkál. A forma- (ill. eset)rendszerben pedig a közvetlenül megjelenő (felszíni) esetforma mögött hipotetikus (mélyszerkezeti) esetek, ill. esetrétegek vannak.

A jelentésrendszert, a szintaktikai rendszert és az esetrendszert a tautologikus egység (amely szintén nem közvetlenül megjelenő, hanem mögöttes összefüggéseket megjelenítő hipotetikus egység) fogja össze (a tautologikus egységről l. részletesebben a 2.6. pontot): az elmélet a mondatot egyfelől - szerkezeti megformálását tekintve - a nomen abstractumból mint tautologikus egységből, másfelől - a mondat középpontjában álló ige szemantikai tartalmát tekintve - pontosan nem definiálható, nyelvi kategóriába nem tartozó, mondat és kategória alatti elemekből vezeti le.

1.9. A nyelv és a nyelvreírás modell

Mind a Saussure utáni XX. századi strukturális nyelvészeti iskolák nagy része, mind a generatív grammatikához tartozó különböző irányzatok a nyelvelméletet, ill. a nyelvi leírást mint a nyelvhez hozzárendelt egy lehetséges modellt képzelik el. A deskriptivisták számára a modellel szembeni legfőbb követelmény az egyszerűség (l. Hockettnál: "Egy kényelmesebb elemzés semmivel sem mond nekünk többet a nyelvről, mint egy kevésbé kényelmes, ha az utóbbi egyébként ekvivalens. De amit mond, azt világosabban mondja" [12]).

Chomsky a generatív grammatika első változatában [13] a nyelvelméleti modellel kapcsolatban a következő követelményeket állította fel: a modell legyen formalizált, adekvát (feleljen meg a nyelvi adatoknak), általános és explicit, ill. egyszerű (az egyszerűség rendszertani mérték, a végső kritérium az egész rendszer egyszerűsége). A nyelvelmélet és a konkrét nyelvtanok viszonyának három lehetséges típusából (felfedező, döntési, ill. értékelő eljárás) a leggyengébb

követelményt fogadja el: az elméletnek egy korpusz két javasolt nyelvtana közül kell kiválasztania a(z adott szempontok szerinti) jobb nyelvtant.

A szerves-dialektikus nyelvelméletben érvényesülő felfogás szerint a nyelvelmélet feladata nem egy lehetséges modell hozzárendelése a nyelvhez; célja a nyelv tényleges működési mechanizmusainak feltárása - bizonyos értelemben tehát a Chomsky által megfogalmazott legerősebb követelménynek kíván megfelelni: felfedező eljárásokat szolgáltatni a nyelvtanok konkrét elkészítéséhez a megnyilatkozások egy korpusza alapján. Lényeges különbség azonban, hogy ezek az eljárások az elmélet dialektikus meghatározottságánál fogva nem mechanikusak.

1.10. A nyelv kreatív aspektusa

A nyelvi kreativitás kérdése az általános nyelvészet kezdeteitől, Humboldt munkásságától kezdve jelentős probléma a nyelvtudományban [14], főként a kreativitás alapját és megnyilvánulását illetően.

Anélkül, hogy belemennék a részletekbe (nem érintve pl. a kreativitás és a nyelvészajátítás összefüggéseit), szeretnék rámutatni néhány XX. századi nyelvtudományi irányzat közötti különbségre a kreativitás felfogásával kapcsolatban.

A deskriptív iskola taxonomikus szemléletű "elem és elrendezés"-modelljében a kreativitásnak nem ad teret, míg a generatív grammatika 1965-ös változatában a nyelvi kreativitás modellálása fontos tényezővé válik: a grammatika három része közül az interpretatív szerepű szemantika és fonetika/fonológia mellett az egyetlen kreatív alkotórész a szintaxis. Ez a felfogás (mivel a generatív szemantikai irányzat [15] eredményeit nem építették be a generatív alapmodellbe) tulajdonképpen mindmáig jellemzi a generatív grammatikát; a generatív nyelvelmélet középponti része a kormányzás és kötéselméletben továbbra is a szintaxis.

Mint arra az 1.5. pontban már utaltunk, az utóbbi években előretörő irányzat, a kognitív nyelvtan holista ága a nyelvi kreativitás legfőbb tényezőjének a metaforát tartja, amely nemcsak a költői nyelv jellemzője, hanem a mindennapi nyelvhasználat minden területén is tetten érhető, így ez az irányzat a nyelv kreatív aspektusát a szemantikában keresi.[16]

Hasonló eredményre jutott már hosszú évekkal ezelőtt Zsilka János is. A formák összefüggéseiből kiindulva, a tárgyias mondatformák vizsgálatán keresztül jutott el a szerkezetek és a jelentések összefüggéséig, és addig a gondolatig, hogy a nyelv rendszerének középpontjában a szemantikai összefüggések állnak. A metafora, a metaforizáció folyamatának vizsgálata a szerves-dialektikus nyelvelmélet egyik alapvető alkotórésze. A nyelvelmélet hangsúlyozza a mindennapi nyelvhasználat és a költői nyelvhasználat összefüggéseit is, éppen a jelentésalkotás, a metafora tekintetében - az elméletre jellemző dialektikus keretben:

"A mindennapi beszéd mozgásösszefüggései azok, amelyek alapot képeznek bármiféle, a mindennapi tudatot meghaladó nyelvi (és valószínűleg nem nyelvi) teljesítmény megszületéséhez. A mindenkor megszülető új pedig ... csak a már meglévő határozott értékre vonatkoztatva, azzal ellentétes egységet alkotva létezik. Az új egység a tartalom egy új belső hierarchizálódásával jár együtt." [17]

ill.:

"A jelentés rendszere: a mindennapi beszédben a valóság természetes/alkotó fantáziával megrajzolt asszociációinak/alakzatainak/kapcsolatainak és konstrukciós folyamatainak rendszere. Érdekes ellentét: a jelentés rendszere a mindennapi beszéd jelentéseiben rejlő asszociációknak - a mindennapit meghaladó, művészi/alkotó fantáziával létrehozott teljesítmények gazdagságát felülmúló - kimeríthetetlen tárháza, bányája. Ugyanakkor ennek a bányának a gazdagsága egy-egy "tudatos" alkotónak a tevékenységében csillan fel, abban sejtjük meg. A nyelvészeti vizsgálódás a mindennapi beszédben rejlő asszociációk/konstrukciós folyamatok szinte kimeríthetetlennek tűnő tartalékainak a feltérképezésére irányul." [18]

Méltatásában Károly Sándor a szerves-dialektikus nyelvelmélet egyik legfőbb érdemének éppen a nyelvi kreativitásra való irányultságát tartja. [19]

1.11. Az egzaktság kérdése

A szerves-dialektikus nyelvelmélet bírálói legtöbbször arra hivatkoznak, hogy az elméletben túl nagy szerepet játszik az intuíció, ill. általában a szubjektivitás, az elméletben szereplő fogalmak nincsenek pontosan definiálva - rögzített és véglegesen definiált elemkészlet és mechanikusan működő szabályrendszer formalizált leírását kérik számon - egy másik paradigma követelményrendszere szerint -, és ennek híján az elméletet nem tekintik egzaktnak, miközben az egzaktságot a tudományosság feltételének tartják. [20]

Úgy gondolom, az előző alfejezetekben kifejtettek megmagyarázzák, hogy ebben a nyelvelméletben miért nem a fentiekben megfogalmazott követelmények teljesítése a cél. A beszélő - hallgató tényleges nyelvi kompetenciájának leírása (amennyiben nem egyszerűen egy ellentmondásmentes és jól működő modell létrehozása a cél, amely modellálhatja ugyan a beszélő - hallgató nyelvi kompetenciájának azt a részét, amely a formális rendszerekkel párhuzamba állítható, de - véleményem szerint - nem képes megragadni a természetes nyelvi kompetenciának azt az oldalát, amely a nyelvközösség nyelvi világtéből fakad, és korántsem esik egybe a tudományos ismeretekkel, logikai definíciókkal [21]) nem csak ún. "kemény" módszereket igényel. A pszichológia kísérleti és esszéisztikus ágának jellemzésekor Popper Péter ezt írja erről a kérdéstről:

"Kemény módszereknek nevezzük a kísérleti jellegű, egzakt, matematikailag kifejezhető - vagy legalábbis mérhető - eredményeket hozó eljárásokat. A tudományos, sőt netán áltudományos gondolkodásban csakis az ilyen módszerekkel elért eredményeknek és megismeréseknek van hitelük ...[A pszichológusnak] leghőbb vágya - tisztelet a kivételnek - hogy a természettudós rangjára emelkedhessék, s ha már tárgya jórészt társadalomtudomány,

legalább módszertana hasonlítson a természettudományéra. A pszichológus ezért szívesen vonul be végvárába, a fiziológiai laboratóriumba, s ha ezt végképp nem teheti, a statisztika páncélzata mögül kukucskál ki ... Mármint az emberi pszichikumból mi tárja magát oda engedelmesen a kemény módszereknek? A lelki alapjelenségek, a pszichológiai történések, az elemi reakciók hagyják mérni magukat. Tehát a tudományos kutatás ezekre koncentrálnak. No de az összetett, bonyolult lelki jelenségek? Ki mer velük foglalkozni, ha igényt tart a tudós rangjára? Mert ezek legjobb esetben is csak lágy metodikákkal szimatolhatók körül ... A kemény metodikájú alap kutatások nem tudnak hozzászólni ezekhez a kérdésekhez ... A szerző ezért lelkes híve az esszének, a kazuisztikának, és meghajol a zseni előtt, aki egy-egy esetben is meglátja az objektív törvényt ... Sejtés? Mi az? Egy gondolat, amit valaki igaznak tart, de nem tudja egzakt eszközökkel bizonyítani ... Néha évtizedek múlva másvalaki igazolja az egykori sejtést. Vagy cáfolja. A sejtés megengedése ... feltételezi a tévedés jogát." [22]

2. A szerves-dialektikus nyelvelmélet alapfogalmai

Mint azt az 1.8. pontban említettük, az elmélet sarkalatos pontja a mondat középpontjában álló ige jelentésszerkezetének feltárása. Az igei jelentéselemzések kiindulópontja az, hogy a sokjelentésű igék egyes jelentései nem függetlenek egymástól, rendszert alkotnak. Az igei jelentésrendszer feltárása kapcsán az elméletben leggyakrabban használt fogalmak közül most a következőkkel kívánok foglalkozni:

- a tulajdonképpeni jelentés;
- a metaforikus jelentés és a jelentésintegráció folyamata;
- a hipotetikus jelentés;
- kettős mozgások: az ellentétek egysége a nyelvben;
- a metaforikus jelentések rétegződése és az elágazás;
- a tautologikus egység;
- a jelentés belső szerkezete és a lineáris szerkezet.

2.1. A tulajdonképpeni jelentés

A tulajdonképpeni jelentés a szinkrón értelemben felfogott alap-, ill. főjelentés, az ige legközvetlenebb jelentése. (A magyar igekészlet legelemibb cselekvéseket jelölő igei közül kb. 200 - tulajdonképpeni jelentésében - az ún. transzformációs csoport szintaktikai sorainak szerkezetformáit követi. [23]) A tulajdonképpeni jelentés nem (vagy nem feltétlenül) azonos az ige etimológiailag kimutatott történeti alapjelentésével (vö. Schmidtnél Hauptbedeutung és Grundbedeutung különbségét [24]).

Az ige tulajdonképpeni jelentésében a szituációt, amelyre vonatkozik, komplex módon ábrázolja; ha körül akarjuk írni, hogy mi mindent rögzít az ige jelentése a szituációból, számos mozzanatot állapíthatunk meg. Ezen a szinten azonban egyelőre nem világos, hogy az ige jelentésében mely mozzanatok játszanak lényeges szerepet és melyek nem - hogy nyelvileg mi releváns, az csak egy

vonatkoztatási keretben fog kiderülni, s ezt a vonatkoztatási keretet a metaforikus jelentések adják. Azaz: a tulajdonképpeni jelentés mozzanatai csak a metaforikus jelentések fényében válnak világossá. (A metaforikus jelentések szintjén nem mindig játszik szerepet minden, a komplex szituációra vonatkozó mozzanat, ill. olyan mozzanatok is előtérbe kerülhetnek, amelyek a tulajdonképpeni jelentésben is megvannak ugyan, de éppen valamely metaforikus jelentés kapcsán derül csak ki, hogy lényeges mozzanatai az ige jelentésének.)

2.2. A metaforikus jelentés és a jelentésintegráció fogalma

Annak a folyamatnak az alapja, amelyben egy ige metaforikus jelentésben egy másik (tulajdonképpeni jelentésében a szituációra közvetlenül vonatkozó) ige helyébe lép, az analógia. Különböző szituációkban meglátunk valami közöset: egy helyzetet, amelyre valamilyen ige vonatkozna közvetlenül, egy bizonyos szempontból úgy sarkítunk, hogy egy eredetileg kevésbé lényeges (additív) mozzanat döntővé válik - így léphet be az adott mozzanatot lényegi (inherens) elemként tartalmazó ige (az additív kiegészülés jele: +, az inherens mozzanatot tartalmazásé: $\supset$; az analógiás viszonyt a $\uparrow\downarrow$ jel jelzi; az érintett igék: $I_{(x)}$ és $I_{(y)}$ tulajdonképpeni (tul) és metaforikus (met) jelentésben):

$$\begin{array}{ccc}
 I_{(x)}(\text{tul}) & + & a,b,c \\
 & \uparrow\downarrow & \\
 I_{(y)}(\text{tul}) & \supset & a,b,c \\
 \hline
 I_{(y)}(\text{met}) & (\supset I_{(x)}, a,b,c) &
 \end{array}$$

Az így létrejött metaforikus jelentésben jelentésmozzanatként jelen van mind a helyettesített igei tartalom, mind a helyettesítő ige jelentésében szereplő inherens mozzanatok: az új, metaforikus jelentés e jelentésmozzanatok integrációjával jön létre, ezért a metaforikus jelentések létrejöttének ezt a folyamatát jelentésintegrációnak nevezzük.

Egy egyszerű példán megvilágítva: a *toldást ereszt* [*a nadrágba*] metaforikus jelentés a *toldást varr* tulajdonképpeni jelentést helyettesíti. A kifejezés jelentése: *toldást varr* - egy bizonyos speciális módon, mégpedig úgy, hogy a toldás csíkszerű. Ami a *toldást varr* esetében speciális, az az *ereszt* esetében tipikus: a csíkszerűség az a mozzanat, amely miatt az *ereszt* metaforikus jelentésben beléphet a *varr* helyébe:

$$\text{toldást varr}(\text{tul}) \quad + \quad \text{csíkszerűen}$$

ereszt(tul)

($\supset$ csíkszerűen)

-----
 toldást ereszt(met) ($\supset$ toldást varr(tul), csíkszerűen)

Mint láttuk, az *ereszt* e metaforikus jelentése közvetlenül jelen nem levő mozzanatok integrációjából áll elő; ez a metaforikus jelentés az *ereszt* tulajdonképpeni jelentéséhez képest (amelyre itt most nem térünk ki [25]) kitágult jelentés: tartalmazza mind a 'toldást varr', mind a 'csíkszerűen' mozzanatot - ez utóbbit általánosabb formában, mint ahogyan az az *ereszt* tulajdonképpeni jelentésében szerepel.

2.3. A hipotetikus jelentés

A metaforizálódás, a különböző metaforikus jelentések létrejötte következtében az ige eredetileg egységes jelentése sok irányban differenciálódik. Felmerül a kérdés, hogy (a tulajdonképpeni jelentéssel való összefüggésen túl) mi tartja össze a sokjelentésű ige egyes jelentéseit.

A jelentés differenciálódásával párhuzamosan végbemegy egy általánosulási folyamat is, létrejön egy elvont-általános, ún. hipotetikus jelentés. A hipotetikus jelentés a metaforikus jelentésekből általánosul, ugyanakkor a metaforikus jelentések belőle le is vezethetők.

A hipotetikus jelentésben a tulajdonképpeni jelentés mozzanatai elemzett és általános formában vannak jelen, így a hipotetikus jelentés a tulajdonképpeni más formájának tekinthető. Az igei jelentésrendszer működését az e két végpont közötti feszültség határozza meg.

2.4. Kettős mozgások: az ellentétek egysége a nyelvben

Ebben a pontban az 1.4. fejezetben általános jellemzőként említett dialektikus szemlélet konkrét megnyilvánulásait mutatom be vázlatosan. Az ott említett kettős mozgások (a konkrétól az általánosig és megfordítva) a nyelvi rendszer mindhárom lényegi síkján, a jelentésrendszerben, a szintaktikai rendszerben és az esetrendszerben is tetten érhetők.

Ami a jelentést illeti, kettős mozgásokkal jellemezhető a tulajdonképpeni és a metaforikus jelentések, a metaforikus jelentések és a hipotetikus jelentés, valamint a tulajdonképpeni és a hipotetikus jelentés egymáshoz való viszonya is.

A metaforikus jelentések, ahogyan arról a korábbiakban szó volt, a tulajdonképpeni jelentésre épülnek, abból vezethetők le; másfelől: a metaforikus jelentésekben jelölődnek ki a tulajdonképpeni jelentés nyelvi releváns

mozzanatai: kettős mozgások zajlanak a két jelentésszint között. (Ennek megfelelően az elemzés menete is - módszertanilag - oda-vissza haladás a tulajdonképpeni és a metaforikus jelentések között.)

Amint azt a 2.3. pontban már megfogalmaztuk, a jelentés differenciálódásával (a metaforizációval) párhuzamosan végbemegy egy általánosulási folyamat; létrejön a hipotetikus jelentés, amely nemcsak az általánosulási folyamat végeredménye, hanem kiindulópont is: belőle a metaforikus jelentések levezethetők - e két szint kapcsolatát is a kettős mozgások jellemzik.

Végül: kettős mozgásként fogjuk fel a tulajdonképpeni jelentés és más, kibontott formája, a hipotetikus jelentés közötti viszonyt is, amely a jelentésrendszer meghatározója.

A jelentés rétegződésével, ill. a jelentés és a lineáris szerkezet összefüggésével kapcsolatban is általánosulási és konkretizálódási folyamatok kettősségét tapasztaljuk (részletesebben l. a 2.5., 2.6., ill. a 2.7. alfejezetekben). Ez a mechanizmus kimutatható a formarendszer összefüggéseiben is.

2.5. A metaforikus jelentések rétegződése és az elágazás

A metaforikus jelentések egymásra épülhetnek. Mint már arról a korábbiakban szó volt, a metaforizálódás általánosulási és konkretizálódási folyamatok kettősségében zajlik. E folyamat egyik oldala, hogy a metaforikus jelentések újabb és újabb rétegei a korábbi rétegeket mintaként követve az ezekből általánosult hipotetikus jelentésekből vezethetők le. Másrészt minden újabb réteg a tulajdonképpeni jelentés egy-egy újabb konkrét mozzanatához visszanyúlva jön létre, s ez a konkretizálódás ismét általánosuláshoz vezet: a hipotetikus jelentés egy még elvontabb szintjének létrejöttéhez.

A jelentések egymásra épülésének sajátos módjaként olyan esetek is előfordulnak, amelyekben az ige - nem tulajdonképpeni (metaforikus) jelentésében - a vele szorosabb kapcsolatot alkotó főnévvel együtt további metaforizáció alapjául szolgál: mintha a szerkezet egésze egy egységként ismét tulajdonképpeni jelentésként viselkedne. Az ilyen típusú továbbmetaforizálódás, amelyet elágazásnak nevezünk, ige és főnév szoros szintaktikai/szemantikai kapcsolatát feltételezi.

2.6. A tautologikus egység

Az igei jelentésrendszernek szerves struktúrája van, amelyre a kettős mozgás jellemző. Az I(jel₃), a metaforikus jelentés szintjén a jelentésintegrációkban mondatértékű elemek vesznek részt - aminek lineárisan megfelelnek az alárendelő mondatkapcsolódások, az ok, feltétel, cél stb. tartalmának kialakulása. Mivel a

rendszerben a mozgás nem egyirányú, az I(jel₃) szint visszahatásaként az alsóbb szintek is elemezhetőkké válnak az I(jel₃) szintjére jellemző módon.

A metaforikus szinten (I(jel₃)) - mivel a jelentésintegrációkban mondatértékű elemek vesznek részt - értelmetlenné válik a mondat és a mondatalkotó kategóriák különbségének a fenntartása. (Ez egybecseng a generatív grammatika 1965 utáni bizonyos fejleményeivel.) Mivel azonban a mondat fejlődése a mondatalkotó kategóriák fejlődésével halad párhuzamosan, felmerül a kérdés: nincs-e olyan kategória a nyelvben, amely megfelel ennek a szintnek - a kategóriák közötti különbség megszűnésének.

A felvetődő kérdésre a nomen abstractum kategóriája kínálkozik válaszul. A nomen abstractum egyszerre rendelkezik igei és névszói tulajdonságokkal, benne a kategóriák különbsége mintegy megszüntetve van jelen. Pl. az *írás* nomen abstractum egyszerre jelenti a cselekvést: *vkí ír*, ill. a cselekvés eredményét: *amit írnak*, *ami le van írva*. A nomen abstractum tehát igei és névszói tulajdonságokkal egyaránt rendelkező tautologikus egység. A nomen abstractumból kiindulva magyarázatot kaphatunk az elemek szükségszerű, ill. lehetséges szintaktikai kapcsolódására is.

2.7. A jelentés belső szerkezete és a linearitás

A szerves rendszerben a jelentések összefüggései vezettek el a formák összefüggéseihez. A jelentésintegrációkban ismét a jelentés kérdése, a jelentés belső szerkezete került előtérbe. Ugyanakkor azonban a jelentés belső szerkezete nyilván nem független attól a szintaktikai szerkezettől, amelyben az ige megjelenhet.

Mint láttuk, a nomen abstractum igei és névszói tulajdonságokkal egyaránt rendelkező tautologikus egység. Ha ebből a tautologikus egységből kilép az igei rész, hozzákapcsolódhat minden olyan főnév, amely a névszói résznek megfelelő osztályba tartozik. Így pl. az

ír - *betűt*
- *mondatot*
- *levelet*

azért lehetséges kapcsolódások, mert a *betű*, *mondat*, *levél* az *írás* ('amit írnak, ami le van írva') osztályába tartozik.

A tautologikus egység a közvetlen kiegészüléseket magyarázza meg. A lineáris szerkezet további bővíthetősége azzal függ össze, hogy a tautologikus egység (teljesen vagy részben) újabb igei tartalmaknak, ill. nomen abstractumoknak rendelődik alá, amelyek újabb lineáris kiegészüléseket tesznek lehetővé. Ez egyben azt is jelenti, hogy az esetek és bizonyos általános igei mozzanatok között megfelelés van. Így pl. az

ír levelet - tollal

esetében a *tollal* kiegészülést az teszi lehetővé, hogy az *ír-ás* (mint V - N tautologikus egység) részben alárendelődik a *használ/használat* általánosabb tartalomnak. A *használ/használat* általános tartalom és a *-val/-vel* eszközhatározói esetvégződés között korreláció van.

Előző példánk azt mutatta, hogy a nomen abstractumból, ill. a neki fölrendelt általános mozzanat(ok)ból kiindulva magyarázatot kaphatunk a szükségszerű, ill. lehetséges lineáris kapcsolódásokra. A lineáris kiegészüléseket biztosító elvont mozzanatok általánosulási folyamatok során jönnek létre, ennek megfelelően - mint logikai jellegű osztályoknak - alárendelődnek nekik mindazok a konkrét tartalmak, amelyekből általános tartalmuk kivonódott. A lineáris szintaktikai kapcsolódások tehát összefüggenek a nyelvben zajló logikai általánosulási folyamatokkal, amelyek hierarchikusan beépülnek az ige belső jelentésszerkezetébe.

*

A fentebb főbb vonalakban kifejtett elméleti keretben számos igei jelentéselemzés, versértelmezés és egyéb szemantikai alapú tanulmány született és jelent meg az utóbbi mintegy tizenöt évben - Zsilka János munkáin túl elsősorban a "Nyelvi mozgásformák dialektikája" kutatócsoport munkái c. kiadványsorozatban (NyMDKM 1-11.), de más, főként tanszéki kiadványban is (pl. a Zsilka-émlékkönyvben: Havas - Horváth - Ladányi 1990, ill. konferenciakiadványokban: Horváth - Ladányi 1993, Horváth - Ladányi megjelenés alatt).

Meggyőződésem szerint a nyelv minden vizsgált - jelentésszerű elemekre épülő - szintjén (tehát tulajdonképpen a fonetika/fonológia kivételével) van lehetőség újabb összefüggések feltárására a nyelvi anyag ezen elméleti-módszertani alapokon történő vizsgálatával. Nagy lehetőségeket látok a nyelvi rendszer határterületeinek vizsgálatában is. Úgy vélem, hogy ezek a lehetőségek még messze nincsenek kihasználva, bár az elmélet létrehozója és a körülötte szerveződött kutatócsoport már kötetek sorával bizonyította, hogy ebben a keretben figyelemre méltó eredmények érhetők el.

Jegyzetek

[1] 1994-ben védtem meg ebben az elméleti keretben írott Jelentés és szerkezet c. kandidátusi értekezésemet, amelynek egyik célja az volt, hogy az adott elméleti-módszertani kereten belül elért eredményekkel bizonyítsa a szerves-dialektikus nyelvelmélet kreatív alkalmazhatóságát és továbbépíthetőségét - elsősorban a nyelvi rendszer különböző területeinek leírásában, utalva ugyanakkor az elmélet alkalmazhatóságára más, a nyelvi rendszerrel érintkező területek problémáinak megoldásával kapcsolatban is.

[2] Vö. Saussure 1916/1967

[3] Vö. Hockett 1954

- [4] Összefoglalja Riemsdijk - Williams 1986 és Kiefer 1992
- [5] Zsilka 1973: 142. l.
- [6] Vö. Chomsky 1965/1986
- [7] Vö. Mayerthaler 1987, ill. Dressler 1987: 3-22
- [8] Vö. Givón 1979, Lakoff - Johnson 1980, Lakoff 1987, Langacker 1987, 1991a,b, Rudzka-Ostyn 1987, Dressler 1987 stb.
- [9] A kognitív nyelvtan felfogása szerint a nyelvészeti szemantika enciklopédikus jellegű: a szemantikai struktúrákban ismeretrendszerek tükröződnek. A nyelvi és nyelven kívüli ismeretek nem különíthetők el élesen, közöttük fokozatok vannak, minden határvonal meghúzása önkényes. A szemantika és a pragmatika nem különíthető el élesen. A nyelvi kifejezés jelentésének leírására nem formális logikai szemantikát használ; a jelentést nem szemantikai jegyek nyalábjaiként vagy szemantikai primitívumok terminusaiban próbálja meg leírni. A jelentést a konceptualizációval azonosítja, mégpedig a legszélesebb értelemben (az új fogalmak, az érzéki és érzelmi tapasztalatok, a kontextus felismerése is beletartozik). Elfogadja a kontextus befolyásoló szerepét; felfogásában a szemantikai érték tükrözi a felfogott szituáció tartalmát, ill. azt, hogy hogyan struktúráldik és konstruáldik meg ez a tartalom (az egyes nyelvek ebben különböznek egymástól). Ugyanannak a szituációnak az ábrázolásmódbeli különbségei jelentésbeli különbségekre vezethetnek. A kategorizációkban az általános ismeretek bármely aspektusa lehet releváns. A gyakran használt lexikai egységek poliszémek, jelentéseik hálózatot képeznek, különböző viszonyok kötik össze őket. A metafora/képes beszéd vizsgálata nemhogy nincs kizárva a vizsgálatból, hanem döntő szerepet játszik benne. Az elmélet felfogása szerint a kifejezés szemantikai leírásában a konceptuális komplexitásnak és az enciklopédikus kiterjedésnek kell érvényesülnie. A konceptuális komplexitásban hierarchiák vannak; a lexikai egységek hierarchiát formálnak a specifikusság szempontja szerint. Stb. (Vö. Langacker 1987, 1991a, b)
- [10] Vö. Szerebrennyikov 1986
- [11] Vö. egyrészt a sokat idézett részlettel: " A nyelv olyan régi, mint a tudat - a nyelv maga a gyakorlati, más emberek számára is létező, tehát a magam számára is ezáltal létező valóságos tudat ... " (Marx - Engels: 1845-46), az 1974-es kiadás 38. lapján. A témához kapcsolódó nyelvészeti munkák közül l. főként: Molnár 1988, Apreszján 1981.
- [12] Hockett 1947/1982
- [13] Vö. Chomsky 1957/1986
- [14] Vö. Humboldt é.n.
- [15] Vö. Havas 1982
- [16] L. a [9] jegyzetet.
- [17] Zsilka 1982a: 219-220. l.
- [18] Zsilka 1982c: 8. l.
- [19] Vö. Károly 1983
- [20] L. főként: Kiefer 1984

[21] Erről nagyon plasztikusan ír Apreszján: "A nyelvi jel szemantikája a dolog, tulajdonság, cselekvés, folyamat, esemény naiv fogalma. ... Az évszázadok során kialakult naiv világgép ... a nép anyagi és szellemi tapasztalását tükrözi, az adott nyelv hordozójáét, és mindez ezért lehet számára specifikus ... A lexikográfus feladata, ha nem akarja megtagadni tudományát és enciklopedistává válni, hogy ezt a naiv világgépet a szavak lexikai jelentésében tárja fel és tükrözze az értelmezés rendszerében." (Apreszján 1981: 126-128. l.) A továbbiakban az orosz 'magasság' jelentésű [vysota] szó nyelvi jelentését veti egybe az euklidészi geometria magasság fogalmával, és pontról pontra meggyőzően mutatja ki a kettő közötti különbségeket. (Uo. 128-130. l.)

[22] Popper 1979: 82-86. l.

[23] Vö. Horváth 1983

[24] Vö. Schmidt 1963

[25] Részletesebben l. Ladányi 1982

IRODALOM

Apreszjan 1981: J. D. Apreszjan: A nyelvi jel és a szótári jelentés fogalma (In: Körkép. Szemelvények a hetvenes évek nyelvelméleti irodalmából. Szerk. Siptár Péter, MKKE Nyelvi Intézet, 125-145. l.)

Chomsky 1957/1986:N. Chomsky: Szintaktikai struktúrák. In: Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény VI./1. Szerk. Antal László, Tankönyvkiadó, 7-110. l.; eredeti megjelenése: 1957)

Chomsky 1965/1986: N. Chomsky: A mondatelméletének aspektusai. In: Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény VI./1. Szerk. Antal László, Tankönyvkiadó, Budapest, 1986, 111-319. l.; eredeti megjelenése: 1965

Dressler 1987: W. U. Dressler (ed.): Leitmotifs in Natural Morphology. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins

Givón 1979: T. Givón: On Understanding Grammar. Academic Press, New York

Havas 1982: Havas Ferenc (szerk.): Szemantika a generatív grammatikában. Tankönyvkiadó, Budapest

Havas - Horváth - Ladányi 1990: Havas Ferenc, Horváth Katalin, Ladányi Mária (szerk.): Emlékkönyv Zsilka János professzor hatvanadik születésnapjára. Budapest

Hockett 1947/1982: Ch. F. Hockett: A morfémiikus elemzés problémái. In: Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény II. Szerk. Antal László, Tankönyvkiadó, Budapest, 1982, 345-369. l., eredeti megjelenése: 1947)

Hockett 1954: Ch. F. Hockett: Two models of grammatical description. Word, 10. 210-231

- Horváth 1983: Horváth Katalin:** Transzformációs csoportok a magyarban. NyelvtudÉrt. 115. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Horváth - Ladányi 1993:** Horváth Katalin és Ladányi Mária (szerk.):Állapot és történet - szinkrónia és diakrónia - viszonya a nyelvben.Budapest
- Horváth - Ladányi (megjelenés alatt):** Horváth Katalin és Ladányi Mária (szerk.): Elemszerkezet és linearitás (A jelentés és szerkezet összefüggése) c. konferencia anyaga.
- W. von Humboldt** válogatott írásai. Európa Könyvkiadó, é .n.
- Jolles 1934: A. Jolles:** Antike Bedeutungsfelder. (In: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur LVIII.)
- Károly 1983: Károly Sándor:** Zsilka János: Jelentés-integráció. NytudKözl. 85., 211-213
- Katz - Fodor 1963: Katz - Fodor:** The Structure of a Semantic Theory. Language, 39.
- Kiefer 1984: Kiefer Ferenc:** Zsilka János: De constructione. Történet és állapot egysége a nyelvben. Nyelvtud.Közl.86./1., 272-284. 1.
- Kiefer 1992: Kiefer Ferenc (szerk.):** Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan. Akadémiai, Budapest
- Ladányi 1982: Ladányi Mária: A hagy, enged, ereszt, bocsát** igecsoport elemzése In: A "Nyelvi mozgásformák dialektikája" kutatócsoport munkái 1.: Jelentéselemzések - a dictum körében. Budapest, 35-187. 1.
- Lakoff - Johnson 1980: G. Lakoff - M. Johnson:** Metaphors We Live By. University of Chicago Press, Chicago - London
- Lakoff 1987: G. Lakoff:** Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. Chicago University Press, Chicago
- Lakoff - Turner 1989: G. Lakoff - M. Turner:** More than Cool Reason. A Field Guide to Poetic Metaphor. The University of Chicago Press,Chicago and London
- Langacker 1987: R. W. Langacker:** Foundations of Cognitive Grammar. Vol.1. Theoretical Prerequisites. Stanford University Press, Stanford
- Langacker 1991a: R. W. Langacker:** Concept, Image and Symbol. The Cognitive Basis of Grammar. Mouton de Gruyter, Berlin
- Langacker 1991b: R. W. Langacker:** Cognitive Grammar. In: Flip G. Droste - John E. Joseph (eds.): Linguistic Theory and Grammatical Description. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia, 275-306
- Marx - Engels 1845-46/1974: K. Marx - F. Engels:** A német ideológia. Magyar Helikon, Budapest, 1974
- Mayerthaler 1987: W. Mayerthaler:** System-independent morphological naturalness (In: Leitmotifs in Natural Morphology, ed. W. U. Dressler, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 25-58)
- NyMDKM:** A "Nyelvi mozgásformák dialektikája" kutatócsoport munkái (kiadja az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéke):
NyMDKM 1.: Jelentéselemzések - a dictum körében. Budapest, 1982

- NyMDKM 2.:** Jelentéselemzések - a modalitás köréből. Budapest, 1983
- NyMDKM 3.:** Jelentésszerkezet és szintaxis. Budapest, 1985
- NyMDKM 4.:** Jelentéselemzések. Budapest, 1985
- NyMDKM 5.:** Kontrasztív szemantikai elemzések. Budapest, 1986
- NyMDKM 6.:** Az ellentét szerepe a szó és a mondat jelentésében. Bp., 1987
- NyMDKM 7.:** A metaforikus jelentések belső rétegződése. Budapest, 1988
- NyMDKM 8.:** Nominális mondatok. Budapest, 1989
- NyMDKM 9.:** A metaforikus jelentések belső rétegződése (2.), Bp., 1992
- NyMDKM 10.:** A metaforikus és hipotetikus jelentés további konkretizációja, Bp., 1993
- NyMDKM 11.:** Allegória, Budapest, 1994
- Paprotté - Dirven 1985: W. Paprotté - R. Dirven:** The Ubiquity of Metaphor. Metaphor in Language and Thought. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia
- Paul 1880: H. Paul:** Prinzipien der Sprachgeschichte. Halle: Niemeyer
- Popper 1979: Popper Péter:** Színes pokol, Magvető, Budapest
- Porzig 1934: W. Porzig:** Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. (In: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. LVIII., 70-97.)
- Reisig 1839/1890: Ch. K. Reisig:** Vorlesungen über lateinische Sprachwissenschaft. Mit den Anmerkungen von Friedrich Haase. Zweiter Band, Lateinische Semasiologie oder Bedeutungslehre. Neue bearbeitet von Ferdinand Heerdegen. Berlin: Calvary, 1890, első megjelenése: 1839)
- Riemsdijk - Williams 1986: H. van Riemsdijk -E. Williams:** Bevezetés a grammatika elméletébe. In: Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény VI./2. Szerk. Antal László, Tankönyvkiadó, Budapest
- Rudzka-Ostyn 1988: B. Rudzka-Ostyn (ed.):** Topics in Cognitive Linguistics. John Benjamins, Amsterdam
- Saussure 1916/1967: F. de Saussure:** Bevezetés az általános nyelvészetbe. Gondolat Kiadó, Budapest, 1967; eredeti megjelenése: 1916)
- Schmidt 1963: W. Schmidt:** Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Berlin
- Sperber 1914: H. Sperber:** Über den Affekt als Ursache der Sprachveränderung. Halle
- Szerebrennyikov 1986: B. A. Szerebrennyikov és munkatársai:** Általános nyelvészet. A nyelv belső struktúrája és a nyelvészeti kutatás módszerei. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986
- Taylor 1989: John R. Taylor:** Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory. Clarendon Press, Oxford
- Trier 1934: J. Trier:** Das sprachliche Feld. (Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung X.)
- Webelhuth 1995: Gert Webelhuth (ed):** Government and Binding Theory and the Minimalist Program. Backwell, Oxford UK & Cambridge USA

Wurzel 1987: W. U. Wurzel: System-dependent morphological naturalness in inflection (In: Leitmotifs in Natural Morphology, ed. W. U. Dressler, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins, 59-96)

Zsilka János fontosabb munkái:

- 1966:** A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. NyelvtudÉrt., 53. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1971:** Nyelvi rendszer és valóság. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1973:** A nyelvi mozgásformák dialektikája (a nyelv szerves, hipotetikus és homoszintaktikai síkja). Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1975:** A jelentés szerkezete (A jelentés-mozgás egysége). Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1978:** Jelentés-integráció. Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1982a:** De constructione (Történet és állapot egysége a nyelvben). Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1982b:** Szemantika (egyetemi jegyzet). Tankönyvkiadó, Budapest
- 1982c:** Jelentés-rendszer - az elemzések módszertani alapja. Bevezetés az NyMDKM 1. kötetéhez, 11-33. l.
- 1987:** Tautologikus egységek a nyelvben (Nomen abstractum - a szerves rendszer bomlása). Akadémiai Kiadó, Budapest
- 1988:** Szintaxis. Tankönyvkiadó, Budapest
- 1993:** Nyelvi rendszer - palintonia (Anthropologia linguistica). A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest